

KARL XII

PÅ JUSTITIETRONEN

Av f. d. justitierådet BIRGER WEDBERG, Lidingö

NÄR tvistande parter fingo företräde till muntlig konferens inför Karl XII i rådet, hörde det till ordningen att de inledningsvis betygade sin tacksamhet för denna nåd. Ordalagen härvid har protokollföraren någon gång återgivit så, att parten tackar underdånigst KM:t som nådigst tillåter honom att komma för dess höga justitietron. Med sitt lån från denna fras vill rubriken här ovan ange att följande rader skola handla om Karl XII som rättskipningens högste vårdare och utövare under den korta tid han residerade i sitt rikets huvudstad.

D. 14 dec. 1697, då han ännu ej fyllt 15 $\frac{1}{2}$ år, blev Karl, som bekant, väl ej krönt men smord till konung. D. 23 i samma månad presiderade han för första gången vid en justitiesession i rådet, och sådan hölls även dagen därpå, själva julafton. Efter helgen togs arbetet upp på nytt d. 8 jan. och pågick t. o. m. d. 1 juni med tillhoppa 34 sammanträden. Så följde en paus till d. 9 juli, och efter 11 sessioner togs åter ledighet fr. o. m. d. 16 aug. ända till d. 20 okt. Men därefter blev kungen desto flitigare. T. o. m. lördagen d. 5 nov. höll han 13 sessioner, och under den följande tiden fram till julafton, som inföll på en lördag, arbetades alla vardagar utom två, placerade i var sin av de sju veckorna. En sådan trägenhet hos den kungliga rättskipningen har veterligen varken förr eller senare förekommit mer än en enda gång, hösten 1811. För 1699 har man ej ens hälften så många protokollförda justitiesessioner som för det tidigare året: 45 mot 97. År 1700 slutligen höll kungen 12 sessioner, 11 under årets första kvartal och en, den sista, d. 5 april. D. 16 april lämnade han Stockholm för alltid.

Det är lockande att söka fastställa om och i vad mån den kungliga rättskipningens gång berodde av monarkens så omskrivna

---

Uppsatsen återger i huvudsak ett i K. Vitt. Hist. och Antikv. Ak. d. 6 okt. 1942 hållet föredrag.

nöjesliv. Vad hösten 1698 angår vet Fryxell att berätta hurusom kungen velat med sträng plikttröhet liksom sona »det gottorpska raseriet» under de föregående månaderna. »Det vore orätt att låta mina stackars undersåter länge vänta på den rättvisa de av mig hava att fordra», skall han ha yttrat. Att för de två senare åren utfinna något direkt samband mellan rättskipningens fluktuationer och kungens privatintressen torde inte vara möjligt. Själv yttrade han d. 11 dec. 1699, vid behandlingen av en lagmans ledighetsansökan: »den som har en tjänst, han måste den förrätta» — ett yttrande som ju inte tyder på dåligt samvete.

Antalet rådsherrar, som jämte kungen sysslade med justitieärendena, växlade från 2 till 10, men var i det långt övervägande flertalet fall 4 eller 5. Stamtruppen, som skötte den egentliga diskussionen, utgjordes av de två hovrättspresidenterna Wallenstedt och Falkenberg, lagkommissionens ordförande Gyldenstolpe, som varit kungens guvernör, och Karl Piper. Som femte man kan man räkna överståthållaren Gyllenstierna. Av föredragandena — de spelade då för tiden större roll än nu — böra nämnas tre: Heerdt hielm, som 1702 blev v. pres. i Svea hovrätt, samt de båda poeterna Lillienstedt (»Klagan över Iris' avresa») och Holmström som förevigat Pompe. Äldst av de nu nämnda k. råden var Wallenstedt, f. 1631 och alltså mer än 50 år redan då kungen såg dagens ljus; de övriga fyra voro födda på 1640-talet, den yngste 1647.

I en sådan krets av livserfarna, insiktsfulla och lagkloka män hade ynglingen att presidera, och att göra det med uppgifter vida mer maktpåliggande än en vanlig domstolspresidents: domsområdet omfattade skilda länder med heterogen befolkning och ej alldeles enhetliga rättsregler, rådet kunde icke fungera utan honom, hans makt var ingalunda inskränkt till att blott votera med utslagsröst vid paria vota. I de många ärendena av administrativ och legislativ natur, och i de inte heller få dispensärendena, var ju kungens enrådighet självklar; likaså i nådefrågor som, då skärpning av straffet ansågs icke böra ske vid underställning, var det väsentliga i brottmålen. För hans ställning i tvistemålen är betecknande vad som förekom julafton 1697 i det första revisionsmål han hade att pröva. Då han efter huvudsakens avgörande frågade hur det skulle bli med expenserna, svarade överstemarskalken Stenboeck som satt främst i rådet: »det står allenast uti KM:ts nådigste behag».

Att kungen var en vän av rask handläggning är oförtydligt. Då föredraganden, såsom ej sällan hände, hemställde om en skrift skulle uppläsas eller inte, fann kungen så gott som alltid uppläs-

ningen onödig. Högst ovillig var han att låta ett mål gå över från ena dagen till en följande. Den ordinarie sessionstiden var de fyra timmarna före kl. 12 p. d., men protokollen visa — ehuru de kanske samtidigt förlägga sessionen till »antemeridiam» — att tiden, icke utan undersåtligt knorrande, stundom överskreds, ja en dag blevo parterna i ett mål först efter kl. 1 inkallade till förhör och efter dess slut avgjordes inte bara det målet utan också ett par mindre ärenden. Flera smådrag visa att kungen gärna utövade en viss ledning under förhandlingarna. Vid diskussionen om straffet för en soldat, som hävdade sin avlidna hustrus syster, begärde kungen »att se huru därom står uti Guds lag; och som bibeln inbragtes uppläste KM:t själv därav» åtskilliga verser. En annan gång, då konsistorierna yttrat sig, hade han i förväg tagit kännedom om utlåtandena. »Jag har läst dem igenom», gav den ännu ej 16-årige konungen tillkänna och lämnade en resumé av innehållet. I en revisions sak hemställde Gyldenstolpe om icke KM:t behagade konfirmera lagmansrättens dom »och något tillägga de därutinnan terminerade expenser, så att summan kunde bliva 1200 dr smt. KM:t frågade expenssumman i lagmansdomen, som var 856 dr, och räknade själv över att summan blev full till 1200 dr smt, nämligen 344 dr till 856 facit 1200 dr smt.» Om någon borde höras, kunde han ge noggranna order, såsom i ryske köpmannen Pogankins mål om förmånsrätt. Kungen visade sig starkt intresserad av att denne ryss, som inför tronen »gjorde med djupt reverents ett tal på sitt språk», skulle komma till sin rätt. Han borde, yttrade konungen, »genast såsom en främmande njuta en forderson handräckning utan att bliva dragen till en så vidlyftig process. — — — Ryssen har lidit orätt, blivit kringförd ifrån den ena vidlyftigheten till den andra och måste på något sätt bliva hulpen»; och då Falkenberg påminte om præferentien, som KM:ts undersåtare njuta uti Muschow framför tsarens egna, och föreslog att man härom skulle höra assessoren Eosander såsom den mest sakkunnige, var kungen genast redo: »man kan strax låta kalla upp honom, och att han för ryssens och de andra parternas skull tillsäjes att komma genom sängkammaren på det de ej måge se honom». Eosanders entré kort därefter redovisas också med orden att han »kom, efter befallning, igenom KM:ts sängkammare in i rådsalen».

Där man snarast ville vänta sig en kunglig processledning, vid de muntliga förhören med parterna, finner man emellertid knappast ett spår därav. Det hände, någon enstaka gång, att kungen vid

parternas företråde uttalade den sedvanliga förmaningen att handlingarna redan voro upplästa och att parterna alltså endast borde andraga vad de kunde ha att påminna utöver det skrivna ordet, men i allmänhet gavs denna anvisning — försåvitt den alls omnämnes i protokollet — av äldste närvarande rådsherren å KM:ts vägnar. Och under själva konferensen förhöll sig kungen passiv, utom i ett par betydelslösa undantagsfall. När parterna gått ut, kunde han fälla ett ord som visade att han hört på. »Denne Bjugg är en rätt vidrig karl», blev hans omdöme om en advokat som just varit inne och pläderat; men han kunde också ge uttryck åt belåtenhet med en frimodig part. Den irländske översten Jeffery m. fl. hade en process med Jefferys svenskfödda hustrus styvfar landshövdingen Mårten Lindhielm. Då vid den muntliga konferensen Lindhielms advokat gjorde ett inpass medan en av Jefferys medparter höll ett anförande, utbrast Jeffery: »håll mun och fallen honom intet i talet, utan såsom vi länge hört Eder tala, så tillåten ock honom säga sin mening ut». Litet längre fram i protokollet berättas att »Jeffery steg fram, bad det han själv på enfaldigt soldatmanér kunde få ställa på Lindhielm några frågor; emedan fullmäktigarne nu nogsamnt hava talat, så kunde ock principalerna något få talas vid. KM:t tillät i nåder detta.» Och genast parterna lämnat rådssalen yttrade kungen: »nu var skotten lustig och ville tala med Lindhielm på soldatsk manér».

Kungens obenägenhet, eller blyghet, för att själv tala med parter framträder särskilt starkt vid försök att åstadkomma förlikning. Liksom sin fader ville han gärna få tvister bilagda i godo, eller — som det en gång heter — »KM:t lät sig i nåde märka behagligast vara att denna tvist bilagd och förlikt bleve». Men han lät aldrig förlikning proponeras medan han hade parterna framför sig: han skickade ut revisionssekreteraren att förhandla med dem i förmaket, i ryssens mål ej mindre än sju gånger.

Kungen var angelägen om att domare, som felat, skulle få sin tillbörliga reprimand. Han vakade också över att inte bara den tappande parten skulle betala expenser och böta pro temerario litigio utan också hans fullmäktig få sitt i särskild författning bestämda straff av 14 dagars fängelse på barnhuset. Och exekutionen av frihetsstraffet lät han oförtövat följa. Medan parterna med sina advokater sutto och väntade på domen, lät kungen kalla upp slottsfogden, och först när denne med vakten infunnit sig blev domen avkunnad. En gång steg den dömda advokaten fram, »underdånigst bedjandes det KM:t i nåde täcktes anse hans fattiga

hustru och barn, som av hungersnöd nästan svälta ihjäl, och att han i anseende härav denna gången kunde undslippa straffet, skolandes han sig hädanefter taga bättre till vara; men blev icke desto mindre till fängelset förder, på det han en annan gång må bättre tillse vad saker han tager sig före inför KM:t att utföra». Vem som yttrade finalsatsen får man ej veta; kanske är den blott en reflexion av protokollföraren.

Slottsfogden med vakten kunde kallas upp även för att häkta part. En livländsk kyrkoherde Gütthe stod åtalad av ryttmästaren De la Barre för äreröriga beskyllningar. Efter förhöret med parterna beslöts att Gütthe omedelbart skulle tagas i arrest. När han fått höra domen steg han »fram till KM:t med knäböjande — — auropandes åtskilliga gånger om nåde; men blev till följe av domen genom vakten bortbeledsagad».

De la Barre åter tackade underdånigst för en högrättvis dom. Till en sådan fras inskränkte sig i allmänhet den vinnande partens tacksägelse, men domens avkunnande kunde också framkalla ett vältaligare gensvar. Grannast uttryckte sig nog en landrichter från Livland, som nödgats infinna sig i Stockholm för att inför tron försvara en kontumaciedom mot nullitetsbesvär. När han fann att han vunnit, uttalade han den önskan »att den högste Guden ville styrka KM:ts höga tron och rättvisa samt så välsigna HKM:t att på dess tron aldrig må felas arvingar till sina undersätares hugnad och tröst».

Fryxell talar om den märkvärdiga stränghet och överlägsenhet, varmed konungen behandlade sina grånade rådgivare, och om deras klagan över att han väl med orubbligt lugn »avhör tåligt allt vad mot hans förslag invändes, men upprepar sedermera helt bestämt vad han redan förut beslutat». Om efter justitieprotokollens vittnesbörd någon rådsherre kan sägas vara av konungen snävt bemött, så skulle det vara hans förne guvernör. En inhysesman, som dömts till böter och kyrkoplikt för det han gått oskriftad till nattvarden, befriades från böterna. Om överläggningen heter det: »*KM:t*: nog kunde han gå till Guds bord fast han intet varit till skrift, vilket allenast för en god ordning skull är gjort. *Gr. Gyl-denstolpe*: essentielle quid är ej skriftermålet och kan man dessutan efter en rätt contritionem cordis begå Herrans nattvard, utan är skriftningen quoad bene esse och för en god ordning skull, vilket också efter kyrkolagen i ovanbemälte kapitel och § vid 100 dr smts böter och kyrkoplikt ej bör förbigås. *KM:t*: itererade sitt förra tal nästan med samma ord.» Tydligen har kungen velat låta första

att vad Gyldenstolpe sagt till bekräftelse av de kungliga orden varit överflödigt. — I ett mål hade kungen resolverat att expenser skulle betalas med 200 dr smt. Sedan konceptet till domen blivit uppläst, undrade Gyldenstolpe »om det icke kunde bliva vid ett-hundrade dr smt? *KM:t*: det kunde bliva vid de 200 dr som redan resolverat är.»

Men naturligtvis möter man i justitieprotokollen flerfaldiga andra uttryck för kungens ovilja att vika från den en gång intagna ståndpunkten. »Den som en gång är dömd till döden, han måste också dö», resolverade han i frågan huruvida en dödsdömd tjuv skulle på nytt hängas upp sedan ett exekutionsförsök misslyckats till följd av att repet brustit.

»Hans rättskänsla var självständig», säger Hans Järta, som i sitt bekanta presidietal om Karl XII (1839) med några ord karakteriserat även hans domareverksamhet, och av denna självständighet, som ju är den sympatiska kärnan i envisheten, har man flera vackra drag. Ett sådant är av så tidigt datum som d. 7 febr. 1698. Det var då för tiden ganska vanligt att officerare eller civila ämbetsmän, som råkat i ekonomiskt trångmål, mot anvisning å lönen lånade pengar hos enskild kapitalist, som sedan anhöll hos *KM:t* om order till statskontoret att utbetala lönen direkt till honom. Nu framställdes en dylik begäran av en handelsman Höpner, som gjorde anspråk på majoren v. Schrowens pension under fyra år. I rådet yttrades: »*Gr. Falkenberg*: så framt v. Schrowen intet hade förskrivit sin pension, kunde Höpner intet hava någon rätt att pretendera sin betalning därav. *Gr. Stålarms* [= pres. i Göta hovrätt]: volenti non fit injuria. Köpmannen har gjort honom försträckningar emot den kondition att han skulle få hans pension uti fyra års tid; därpå haver v. Schrowen sig också förskrivit. *KM:t*: han kan intet få hela pension utan allenast halvdelen efter handen, ty eljest skulle den andra intet hava som han emellertid kunde leva utav.» Kungens rättsinstinkt bjöd honom alltså att låta majoren njuta vad man med ett uttryck från romerska rätten kallar beneficium competentiae — ett rättsinstitut som man tycker hovrättspresidenterna borde ha tänkt på men som förmodligen var för kungen alldeles obekant.

Självständighet och självtillit fordrade kungen också av andra domare. En supplik av en amtman i Pommern rörde sig om ett mål, som avgjorts av justitiekollegiet i Stade och tribunalet i Wismar och vari »beläringar» inhämtats från universiteten i Leipzig och Rostock. Man erinras om Frödings »Vad är sanning» då

man läser kungens yttrande: »det ena universitetet fäller och det andra, Rostock nämligen, friar amtmannen. Men vad skall det betyda att fråga dem vid akademierna? De sitta ju själva domare och böra förstå lagen och alla casus som förefalla.»

Det bör emellertid inte förtigas att man också kan få se huru kungen, under ärligt bemödande att finna rätta lösningen, oförbehållsamt vidgår sin stora tveksamhet och blott alltför villigt låter diskussionen sväva ut.

»Med uppmärksamhet avhörde han vidlyftiga skriftväxlingar samt muntliga anföranden av parterna — —, och under de med ordning och värdighet förda rådplägningarne om domsluten — — gjorde han frågor och yttrade sin mening på ett sätt som visade att han riktigt uppfattat tvisteämnena samt skarpsinnigt bedömde dem.» Dessa Hans Järtas ord, som ju närmast gälla revisionsmålen, kunna, med någon prutmån och om man tar med brottmålen, anses försvarliga som generellt omdöme. Men i mer än ett revisionsmål ser man att kungen haft svårt att koncentrera tankarna på ämnet, och just hans frågor visa stundom att han inte följt med föredragningen. Med full rätt har dock Järta framhållit kungens »frågor», ty det är påfallande hur ofta kungens yttranden bestå just i korta frågor, inte bara sådana som angå rena fakta — »hur mycket har han stulit» o. dyl. — utan sådana som syfta till juridisk information och alltså vittna om en hedrande vetgirighet hos nybörjaren i lagfarenheten: hur kommer Göteborgs stad att giva lejde; hur kan ett mål komma från magistraten i Riga utan att ha varit i hovrätten (i båda fallen hänvisades till Gustav Adolfs privilegier för staden); om intressena icke få stiga över alterum tantum (svar: inte i Livland); varför skall straffet vara svårare för en går-tjuv (i prot. står löjligt nog »gårdstjuv»); o. s. v.

Även då de icke utgöras av frågor äro kungens yttranden i regeln mycket kortfattade. Ofta äro de blott den spontana reaktionen inför den brottsbeskrivning han fått höra, t. ex. »det har varit en konstiger tjuv» eller — sagt om en soldathustru, som då hennes man skulle arresteras drog två av vakten i håret och bet den ene i foten — »denna lärer hava varit ibland de värsta och argesta kvinnfolk som kan finnas».

Någon gång, då kungen i sak instämmer i vad just sagts, kan man förstå att han funnit sin personliga syn på rättsfallet inte ha fått det riktiga uttrycket. En häradsfogde, som kommit på balans, fick den efterskänkt vid kungens smörjelseakt, men hans löftesmäns egendom blev för balansen sekvestrerad och de klagade

nu. »*Gr. Piper*: när *KM:t* eftergivit principalen skulden, så kunde han intet annat se än att kautionisterna bära slippa. *KM:t*: om man tager betalning av kautionisterna, så är det lika som toge man den av principalen, och blir då ingen eftergift.» Kungen har velat se situationen närmast ur den synpunkten att bifall till kravet mot löftesmännen skulle eludera den kungliga nåden. Hans temperament var det också som kom honom att supplera Falkenbergs utlåtelse om nödvändigheten av strängt straff för en soldat, som då korpralen ville arrestera honom fattat denne för bröstet och fört honom mot ett plank. »*Gr. Falkenberg*: där måste vara respekt för officeraren. *KM:t*: de måste lära veta hut.» Detta officiellt dokumenterade kungsord torde med visst fog kunna anses bättre ägnat att citeras som ledande maxim vid Karl XII:s handlande än det traditionellt omhuldade men ohistoriska utropet om vad han ville hädanefter ha till sin musik.

Magistraten i Åbo hade till ålderman för hantverkarnes generalgille i staden utsett en guldsmed; valet klandrades av några gillesbröder på den grund att hans mästestycke godkänts av mästare inom annat yrke än hans eget. I målet härom anmärkte kungen, kanske med tanke på ne sutor ultra crepidam, att han »visste intet om det vore lagligt att skomakare skola judicera om gullsmeds-mästestycke». Något annat yttrande som skulle kunna tyda på att kungen låtit sitt skämtlynne spela under förhandlingarna finns kanske icke. Men en viss godmodig snarfyndighet visade han vid leutation av straffet för en tredje resans tjuv som stulit rovor, 7 tunnor. »Kanske han kunde slippa med några gatulopp», undrade Falkenberg. »*KM:t*: huru många gatulopp? *Gr. Falkenberg*: eftersom han har lupit förr och nu är dömd från livet, kunde kanske bliva 9 gånger. *Gr. Piper*: han haver gjort det i hungersnöd, kunde kanske slippa med 5 gånger. *KM:t*: om han löper 7 gånger så betalar han dyrt nog rovorerna som han stulit.»

Hans Järta säger att kungens rättskänsla var »stundom oböjlig sträng, i synnerhet då det handlade om bestraffning av brott emot sedligheten». Riktigare är nog dock att säga att den obestriddiga strängheten hade sin grund mindre i kungens rättskänsla än i hans gammaltestamentliga gudsfruktan, i hans övertygelse om den absoluta auktoriteten hos Guds lag, fattad såsom inbegreppet av straffbuden i Mose böcker. Klarast visar sig detta i diskussionerna om dubbelt hor. Att en skärpning i bestraffningen av detta brott inträdde mot 1600-talets slut har icke varit okänt, men man har inte uppmärksammat att det var Karl XII personligen som

härvid drev sin vilja igenom, trots starkt motstånd inom rådkammaren.

Lagkommissionen hade avgivit ett betänkande som gick ut på, att hovrätterna väl borde ådöma dödsstraff för dubbelt hor, men referera målen till KM:t. Vid betänkandets föredragning inför konungen (okt. 1698) erinrade Gyldenstolpe att dödsstraff för dubbelt hor inte på många år blivit verkställt; konungarne hade ålagt annat arbitralt straff. »Det vore bäst observera samma praxin som tillföre», menade Falkenberg. »Det är bäst — gennälte konungen — att det bliver vid Guds lag och att man ingen ändring därpå gör.» Då Gyldenstolpe påpekade att det i Guds lag ges många bud som judarna själva ej så stricte efterkommit, frågade kungen »varföre de synder, som Guds lag bjuder livsstraff uppå, icke straffas till livet, och vadan den auktoritet är tagen att lindra livsstraffet»? Det svarades att Kristus ändrat lagens stränghet då skökan hades fram och han sade 'vilken av Eder vet sig fri vara, han kaste första stenen', att i hela kristenheten exekveras inte livsstraff på dubbelt hor, mindre på enkelt, »och skulle då alltför många bliva huvudlösa», att efter mosaiska lagen och judarnes manér finge man taga sig annan hustru när man ville, ja såsom David och Salomo hava många hustrur tillika, och att om man nu levde som de helige patriarker, straffades det efter vår lag till livet. »KM:t frågade än inständigt varföre livsstraffet är upphävt på de missgärningar som Guds lag uttryckligen stadgar livsstraffet uppå, och av vad skäl? Gr. Piper: straffordningen och andra k. förordningar hava ändrat detsamma såsom ock en långlig praxis efter k. reskripter. KM:t tyckte att k. stadgar, såsom av människor gjorda, ej vore kraftiga nog att med mindre straff göra synderna ringare än de uti Guds lag uttryckligen äro ansedda före, och att åtminstone dubbelt hor med livet bör straffas.»

Diskussionen fortsattes då några dar senare det mål behandlades som närmast föranlett remissen till lagkommissionen — det gällde en dödsdömd gardessoldat. »KM:t: dubbelt hor är en livssak och bör ej annars, efter Guds lag, än till livet straffas, och är intet annat än exekution måste gå för sig.» Det framhölls på nytt samma motargument som förra gången och dessutom att i just detta fall förelåge mildrande omständigheter: soldaten hade trott att kvinnans man var död, han hade själv anmält sitt brott det han fuller ej gjort om han trott att häruppå varit livsstraff, och alla officerarne gävo honom ett gott beröm för att eljest vara en

brav karl. »*KM:t*: därför är intet synden försonad att han eljest har gott beröm om sig, utan måste han plikta efter såsom han haver syndat, då Guds lag är i detta mål klar. *Gr. Gyldenstolpe*: om livsstraffet nu lindrades till någon annan plikt som däremot svara kunde, vad *EKM:t* i längden häröver täckes statuera. *KM:t*: det borde enkelt hor straffas till livet, ty Guds lag säger att både horkarlen och horkånan bör dö; ock kan denne få lov att arkebuseras» — d. v. s. han fick den nåden att bli skjuten i stället för halshuggen.

Dödsstraffet för dubbelt hor tillämpades även då det ena äktenskapet var ofullkommat, d. v. s. ej vigselfäst utan grundat blott genom hävdande i trolovning eller under äktenskapslöfte. Men då gifte mannen Truls lägrat Elin, som väl var trolovad med Anders men ej hävdad av honom, reagerade kungen mot att hovrätten ålagt dödsstraff, och med en viss hetta upptog han ett inkast från Gyldenstolpe. Det upplystes att Anders nu inte ville behålla Elin. »*KM:t*: så får hon taga sig en annan, om hon kan få någon som vill hava sig. *Gr. Gyldenstolpe*: hon får intet gifta sig utan han, emedan hon har förbrutit äktenskapet och den brottsliga makan får intet gifta sig. *KM:t*: hon har intet förbrutit sig uti äktenskapet, ty då borde det anses som dubbelt hor; utan det är skett före, och nu vill han [= Anders] skiljas vid henne sedan han fått veta av lägersmälet med den andre som fixerat honom att taga henne såsom en ärlig piga. Men efter nu annorledes befinnes vill han skiljas ifrån henne, och kan hon intet annorledes anses än en lös kvinsperson som haft lägersmål med en gift man. *Gr. Gyldenstolpe* fann detta *KM:ts* skäl så starkt och på så god grund att ingen däremot något säga kan; kunnandes han detsamma så hastigt ej ihågkomma.»

Av Guds lag kände sig kungen bunden även i fråga om förbindelser i förbudna led och om förgripelser mot föräldrar. Inom svärgelaget kunde han få sig underställda ganska sväröverskådliga kombinationer, såsom då en änkling bad att få äkta sin avlidna hustrus förra mans broders änka. En gång, då Gyllenstierna blivit korrigerad av Falkenberg därför att han talat om skyldskap fastän det i själva verket gällde svågterskap, kastade kungen fram en djärv tes som skulle alldeles upphäva skillnaden mellan de båda begreppen: »hustru och man — yttrade han — äro ju såsom ett kött; och så när som en är skyld med hustrun, så är den ock med mannen.» Lägersmål med hustrus syster skulle alltså vara lika fördömligt som lägersmål med egen syster. Falkenberg tyckes ha

blivit helt förskräckt och höll en liten föreläsning, men naturligtvis var den överflödigt. Konungen har för visso blott på kiv framställt sin tes; distinktionen mellan affinitas och consanguinitas har icke kunnat vara honom obekant.

Medan konungen var synnerligen sträng i tillämpningen av vad han ansåg Guds lag bjuda om förhållandet mellan man och kvinna, såg han med märkligt mild blick på en konflikt mellan ren ung kärlek och samhällseliga ordningsregler utan stöd i bibeln.

En ung adlig officer Carl Hindrich Hård trolovade sig med en fattig torpardotter Elin. Då hans föräldrar ej ville samtycka till äktenskapet och vigsel därför ej kunde erhållas här i landet, beslöto Hård och Elin att fara till Fredrikshall och där låta viga sig av norsk präst, men när de nalkades gränsen fingo de veta att de i saknad av pass ej kunde komma in i Norge. De övertalade då en dragon som de haft med sig hemifrån — Hård tycks ha varit vid kavalleriet — att på närmaste gästgivargård viga dem, och sedan det skett levde de som man och hustru. Vid hemkomsten föregåvo de sig vara vigda i Fredrikshall, och Hård skrev därom en falsk attest. Det blev rannsaking vid tingsrätten, målet underställdes Göta hovrätt, men där kom det att avstanna (ty Hård begav sig utomlands och man förlorade även kunskapen om de båda andras uppehållsort), ända tills Elin och dragonen i aug. 1698, tio år efter rannsakingens början, anmälte sig med begäran att få stå sitt straff så att de kunde komma igen till sina salighetsmedel. Hovrätten förklarade Elin för Hårds trolovade hustru, men refererade frågan om straff för henne och dragonen eftersom beskreven lag ej funnes.

Diskussionen i rådet började med att konungen frågade »om han ännu håller av henne. *Heerdhielm*: han håller ännu av henne och vill behålla henne eftersom han henne förnedrat. Han har ock begärt vigung i konsistorio då redan, men de hava det förvägrat för ståndets olikhet skull. *KM:t* tyckte de hade för den orsaken skull intet bort den förneka.» *Heerdhielm* erinrade att »föräldrarne varit emot att han skulle träda i så olikt gifte» och *Lillienstedt* att »konsistorium torde hava reflekterat uppå *KM:ts* förbud att adeln intet må träda i slika giften», men kungen vidhöll: »konsistorium hade intet bort neka vigungen, och då hade denna skandalen intet hänt» — och sin tanke om konsistorium skulle han upp-
repa ännu en gång.

Nu upplästes hovrättens brev och så tog överläggningen åter vid. »*KM:t*: det är ett äktenskap för vår Herre, konsistorium har

gjort illa att de förnekt vigningen. *Gr. Piper*: de lära det hava gjort för det föräldrarne lagt sig emot giftermålet, som tvivelsutan ärnat sitt barn ett bättre gifte. *KM:t*: han var sin egen karl, föräldrarne kunde intet neka honom att taga sig den till hustru som honom behagade. *Lillienstedt*: kyrkoordningen förmår dock att giftermål böra ske med föräldrarnes samtycke. *Heerdhielm* hemställte *KM:ts* nådigste behag, om hon icke — — kunde plikta med fängelse på vatten och bröd, på det intet andra lösa kvinfolk måtte därav taga sig exempel och på lika sätt låta viga sig. *KM:t*: hon kunde ännu låta viga sig med ceremonierna. *Heerdhielm*: man vet intet varest Härden är. — — *Gr. Piper* tyckte de kunde beläggas med fängelse på vatten och bröd samt kyrkoplikt för det de missbrukat vigseln. *KM:t*: hon har intet mera gjort än vad mannen begärde; tyckte hon borde för straffet befrias. *Heerdhielm* frågade om dragonen då icke skulle beläggas med 14 dagars fängelse på vatten och bröd samt kyrkoplikt eftersom hans förseende vore grovt: hade missbrukat vigselceremonierna och tagit penningar därför, 10 rdr och två sto à 16 dr smt av honom och en kjortel av henne. *KM:t* frågade om han läst böner över dem. *Heerdhielm*: hade frågat dem om de ville hava varannan och, då de svarat ja, läst Fader vår och välsignelsen över dem. *KM:t*: för en god ordning skull är det nödigt att han får straff på det intet andra måge göra lika så, men eljest är intet synd att han läst andäktiga böner över dem.» Det resolverades till sist att dragonen skulle straffas så som *Heerdhielm* föreslagit, men *Elin* befrias. Att kungen under detta mål haft i tankarna de beskäftiga och efterhängsna omsorgerna att skaffa honom en brud synes uppenbart — vad man än sedan vill låta sin inbillning tro om personliga upplevelser eller aspirationer som motiv till skonsamheten mot torparflickan.

Det ringaktande av ståndsskillnaden som kungen här visade, återfinner man i flera andra mål. »Är lika mycket, adel eller ej», yttrade han t. ex. en gång i maj 1698 då han, trots erinran att sådant strede mot praxis, dömde en adelsman att löpa gatulopp.

I skarp motsats till överseendet med torpardottern och dragonen står domen över en musketerare i Riga som i kyrkan och på vägen dit antastat åtskilliga hustrur och jungfrur med olovligt berörande och med skamliga och förargliga ord. »Han har haft lust att skämta, men sådant skämt duger intet», utlät sig kungen och dömde musketeraren att löpa 9 gatulopp, smidas i halsjärn och arbeta alla sina dagar vid fästning.

Vid ett par tillfällen meddelade kungen något av sina erfarenheter om kvinnorna. Då det anmärktes mot en ogift barnaföderska att hon länge nekat och ej velat uppenbara sitt tillstånd, anförde han till hennes ursäkt: »det göra de alla, och många ärliga fruar vela intet gärna detsamma tillstå, utan döljat det längsta de kunna». Vid en juristbegravning i Dorpat hade några adelsjungfrur tagit företräde i likprocessen framför två assessorshustrur. Det blev åtal, men som ingenting fanns föreskrivet om jungfrurs rang hänsköts målet till KM:t. Då inom rådet tillstyrktes att en generell förordning om rang skulle utfärdas, med vederbörliga straffbestämmelser, anmärkte Lillienstedt: »det skulle bli va svårt om lika straff skola sättas för jumfrur som för gifta hustrur»; men kungen tillrättavisade honom: »där äro gamla jumfrur som ofta äro klokare än gifta hustrur».

Elisabeth Krook, gift med assessorn i Svea hovrätt Lars Wadensten¹, blev av hovrätten dömd till döden för horsbrott (två enkla och ett dubbelt) och för fosterfördrivning. Beträffande fosterfördrivningen hade hon ej erkänt annat än att från henne gått en blodklump, något som hon tillskrev »en passion av förstoppelse», men av brev, växlade mellan henne och en av hennes älskare, en för tjuvnad straffad barberaregesäll, ansågs framgå att hon i samråd med denne använt drivande medel för att avlägsna rudimenta embryonis. »Det är grovt och kallas bälgmord», undervisade Falkenberg. Under diskussionen om hennes förbrytelser yttrade också kungen: »det värsta är att hon begått bälgmord», men Falkenberg kom då med betänkligheter och anförde: »man kan det inte heller så egenteligen säga, ty där var intet liv uti, och har man många exempel på att det går blodklumpar ifrån kvinfolk». Härmed blevo två frågor ställda under debatt. Den ena gällde tiden när ett foster kan anses ha fått liv. Härutinnan företrädde kungen en modernare åsikt och slog genast fast: »alla medici statuera att där är liv straxt efter konceptionen». Men Gyldenstolpe medgav blott att »anima vegetativa kan där vara», och Gyllenstierna upplyste att »hjärtat är det första som får livet, och det formeras intet förr än 20 veckor efter konceptionen». Mera rent juridisk var den andra frågan, den som framställde sig för den händelse det icke varit ett verkligt foster som fördrivits utan blott »en mola som kvinfolk ibland hava svårt att slippa» (Gyldenstolpe), m. a. o.

---

¹ Adlad Wadenstierna; en sonsons son till makarna var den genom Fänrik Ståls sägner kände Sveaborgsmannen.

frågan om straffbarhet hos vad som kallas försök mot otjänligt objekt.¹ Kungen var klar på sin mening. När Falkenberg berättat att »Fleetwoods dotter gick i två år med en sådan klump och blev ändå intet barn därav», återförde kungen diskussionen till det egentliga ämnet med orden: »hon har dock haft intention att driva barn ifrån sig». Intention vitsordades, men det framhölls att effectus saknades, och på övligt juristmanér konstruerade Falkenberg ett rättsfall som skulle ställa det föreliggande i grellare dager. »Om — sade han — någon hade intentionen att gå och slå ihjäl en annan, och när han kommer till honom finner honom ligga sotedöd uti sin kammare, bör den därför straffas till livet?» Kungen såg dock genast att detta tänkta rättsfall, där icke något medel alls blev använt mot något som helst objekt, hade föga gemenskap med vad Elisabeth åtgjort, och han frågade tillbaka: »om en sedan kommer uti den andres kammare uti intention att göra av med honom och finner honom sotedöd, men sticker honom genom hjärtat uti den mening med vilja döda honom, bör han icke plikta»? Slutet blev att Elisabeth förskonades från dödsstraffet men skulle sitta först en månad på vatten och bröd och sedan all sin livstid på tukthuset.

I ett annat mål blir man onekligen chockerad av den vikt kungen fäste vid intentionen. Hovrätten hade dömt en trumslagare för dubbelt hor, men Holmström upplyste att i själva verket kånan varit skild från sin man, »dock visste han [= trumslagarn] intet därav när han hade lägersmålet med henne, så att det fuller på det sättet intet är fullkomligen dubbelt hor. *KM:t*: det är likväl en uppsätlig missgärning av honom; och såsom det mitigerar att en ej visste eller hade kunskap att hon var gift, alltså graverar det enom när han gör av fullt uppsåt. Ty om hon intet varit skild ifrån mannen, har han likafullt ej väjt att hava lägersmål med henne, och borde fördenskull undergå livsstraffet efter han ej annat visste än att hon ännu ej vore skild från sin förre man.» Emellertid slutar protokollet med anteckningen att »*KM:t* betänkte sig något häruppå och fann omsider för rättvist» att trumslagarn skulle förskonas till livet.

Medan kungen tillmätte närvaron av brottslig intention en sådan betydelse, lät han icke frånvaron därav spela en motsvarande roll. En timmerman Örling i Karlskrona var dömd till döden för det att han i dryckenskap med svordom och annan svår utlåtelse för-

¹ Jfr till det följande Hagströmer, Svensk straffrätt I s. 248 r. 19—24.

gripit sig mot KM:ts höghet. Ö. hade deltagit i ett privat samkväm där en volontär sjungit visan Den tappre soldat (»Hej, hej cammerat | hej lustig courage du tappre soldat» o. s. v.). Ö., som var drucken, stod vid spisen och tände eld på sin tobakspipa, och just då sångaren föredrog början av elfte strofen »En hjält' som har mod | för kongen och kronan tör våga sitt blod», råkade Ö. bränna sig i fingret, skakade på handen, svor till och utbrast »jag ger fanen både kong och kong». Han sade sig ej ha något minne av händelsen och anförde till sin ursäkt bl. a. att han städse uti kyrkan och dessutom var afton och morgon bedit och inneslutit HKM:t i sina böner. Kungen utlät sig: »fylleri lindrar och ursäktar fuller intet mycket någon missgärning. Men nog synes det att han intet haft intention att så tala, utan när han varit full och bränt sig i fingret, har han ropat 'fanen' etc.» Efter detta välbalanserade yttrande ville man förmoda en ganska mild näpst, men straffet blev 9 gatulopp, kyrkoplikt och livstids arbete i Marstrand.

Den militära lydnapplikten såsom, för att tala vetenskapligt, en särskild grund till rättstridighetens bortfallande diskuterades något våren 1698. Ett par ryttare i Ingermanland voro livdömda därför att de, som haft i uppdrag att ingripa mot rebelliska bönder, skjutit ihjäl några av dem utan att det erfordrats för lugnets återställande. Ryttarne hade förfarit efter order, dock ej direkt av militär förman utan av civil myndighetsperson, prestaven. Kungen höll före att ryttarne vore utan skuld: »de hava haft befallning av kvartermästaren att lyda prestavens order. *Gr. Falkenberg*: om han befäller dem att göra någon ogärning, så äro de intet skyldiga det att lyda; de hade redan bönderna i deras händer och behövde således intet dem ihjälskjuta. *KM:t*: en knekt får intet resonera om sin officerares befallning utan måste följa order; frågade om de icke varit kommenderade. *Holmström*: de hava varit kommenderade av kvartermästaren.» Det resolverades att fältmarskalken skulle låta rannsaka om kvartermästaren och att målet emellertid skulle vila. Några veckor därefter föredrogs ett liknande mål, men ryttarne hade den gången fått ordern att skjuta omedelbart av sin löjtnant. »*KM:t*: de måste lyda deras officerare, det kostar eljest nackebenet. *Holmström*: om officeraren befäller något som länder till KM:ts otjänst, visste han intet om de böra lyda. *Gr. Piper*: sådant förstås egentligen om civilbetjänte, bokhållare och desslikes, men intet om knektar; de måste lyda order.» Även Falkenberg tog dessa ryttare i försvar, under vidhål-

lande dock av sin uppfattning i äldre målet. »Officeraren — ytttrade han — befalle dem och de kunde intet säga emot; annat är med dem som på prestavens order ihjälskjutit bönder.» Men kungen hade det äldre målet i gott minne och replikerade: »de hade också officerares order att de skulle lyda prestaven».

Karl XII:s ställning till tortyren är den enda detalj i hans rättsskipning som Järta belyser med referat ur protokollen, ett referat som i sin tur kommit Grimberg att binda konungens minne en något oförtjänt ärekrans. Karl XI hade i både krigs- och sjöartiklarna stadgat att ingen bör pinas och plågas till någon bekännelse; och då sedermera Dorpats hovrätt förfrågade sig om en anklagad finge, efter vanligt bruk där i landet, pinas och torqueras till sanningens bekännelse, hade han — år 1686 — svarat avböjande. Det kan därför ej förvåna att när samma hovrätt i början av 1699 anhöll om tillåtelse att i visst mål anställa pinligt förhör, denna begäran blev av Karl XII avslagen; under överläggningen hade också Piper, som fann sådant pinande mycket betänkligt, vädjat till kungens vördnad för faderns minne med en erinran om att »Salige KM:t Glorvyrdigst i åminnelse alldeles hade avskaffat slika pinliga förhör». Än mindre märkligt är att den unge konungen ett år senare, under diskussion om behandlingen av en i Stockholm för stöld anklagad greve Frölich, yttrade att »den bekännelse som med tortyr uttvingas är intet fast skäl att fälla eller döma någon uppå» och resolverade att den anklagade skulle sättas alldeles ensam och allena i ett rätt säkert fängelse, där han ej finge besökas av andra än »förordnade av prästerskapet som skola med all lämpa och saktmodighet söka att föra honom till sanningens bekännelse och en rätt syndaånger». Vad kungen sålunda sagt och beslutat prisas emellertid av Grimberg som en minnesvärd regeringshandling, ett vittnesbörd från den blivande krigarkonungens sida om en humanitet som stod långt framom hans rådgivares. Grimberg har här blivit förledd av Järta, som uppger att såväl föredraganden som Wallenstedt »med bifall av de övriga närvarande rådsherrarna tillstyrkte att pinliga medel måtte användas». Verkliga förhållandet är dock att om också föredraganden och Wallenstedt tillstyrkte — ett väl starkt ord, åtminstone vad Wallenstedt angår — så var det av de övriga fyra råden blott en som alls yttrade sig (med en kort faktisk upplysning, närmast till understödjande av konungens mening), och till de tre stumma hörde Piper vars tanke i frågan vi redan känna. Nej, Karl XII:s ställning till tortyren har nog sitt säregna intresse, men det ligger

åt ett annat håll. Redan i ärendet från 1699 lät kungen förstå att i visst fall tortyr kunde och borde brukas, och någon månad därefter kom just ett sådant fall under hans bedömande. Stöld hade skett hos en hovrättsassessor, och denne anhöll att tjuvarna, som bekant stölden men ej ville omtala var de dolt det stulna, måtte genom tortyr hållas till en fullkomlig bekännelse. »*KM:t*: att tvinga dem med pinande att bekänna på sig något, när de aldeles neka, är både betänkligt och farligt. Men när en tjuv tillstår och bekänner att han stulit och ej vill säga varest han gjort av tjuvnaden, bör han tvingas därtill genom tortyr»; och det resolverades att domaren må med dessa halsstarrige delinkventer bruka tvång och handklåvar.